

Jemelka, Petr

Filosofie a "Weltschmerz"

Studia philosophica. 2021, vol. 68, iss. 1, pp. 81-93

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPH2021-1-7>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144130>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Filosofie a „Weltschmerz“

Philosophy and „Weltschmerz“

Petr Jemelka

Věřím, že ovládnout naše činy naší inteligencí je posléze tím, co je nejdůležitější a co samo způsobuje, že společenský život zůstane možným i přesto, že věda zvyšuje prostředky, které máme k dispozici, abychom si vzájemně ubližovali.

B. Russell

Pro filosofii všech dob i podob bylo a je východiskem a nosným tématem především konstatování problematičnosti lidského vztahu ke světu. To zahrnovalo celé spektrum formulačních možností – např. nesamozřejmost možností uchopení světa mohutností lidského poznání, vymezení lidské situace či existenčního zakotvení v realitě až po pokusy formulovat návrhy a návody, co si máme se sebou a se světem prakticky počít. Tato motivace filosofického přemýšlení ve své historii vystupovala v různých proměnách kritického nazírání na naše možnosti a na omezení, která plynou z dobových konstelací společnosti, vědy i ideologií.

Snad bychom mohli ve zkratce dospět k takovému vcelku dnes již samozřejmému východisku následujících poznámek, že filosofie důsledně a kriticky promyšlená ustupuje od některých vlastních podezřelých ambic dob dřívějších. A tedy (což není projevem její slabosti) samu sebe již nevnímá ani tak jako arbitra správnosti vědění a z něj plynoucího rozhodování. Spíše se sama chápe jako myšlení důsledně kritické, a tedy i sebekritické.

Proto se zdá být vhodné neptat se už po tom, jaké výzvy, apely či imperativy se filosofie bude pokoušet formulovat a následně nabízet. Soudím, že by šlo o snahu vcelku bezúspěšnou.¹

1 Konkrétním příkladem může být i osud proklamativních apelů, v něž *zatím* vyústila koncepce

Otázkou na pořadu dne tak jsou spíše ty „výzvy,“ které staví vůči filosofii (a ovšem i vůči vědě a dalším formám duchovní kultury) přítomnost, reálná společenská situace i stav světa jako celku (a to včetně výhledů do budoucna). V přesnějším zacílení se tedy např. ptáme, zda má dnes *environmentální filosofie* formulovat další permutace výzev a apelů již nesčetněkrát nabízených. Nebo by měla raději především zkoušet odečítat ze stavu přírody i společnosti ony „výzvy,“ kterými se vyznačuje dnešní svět, které jsou efektem lidských praktických aktivit, jejich hodnotového zakotvení, motivace a důsledků a které nabývají synergického rázu? Odečítat ze světa a srozumitelnou formou sdělovat, co se vlastně se světem děje? To je ostatně jistým způsobem odpovědí na otázku „Jak dál ve (nejen environmentální) filosofii?“

Přistoupíme-li na tuto navrženou hru, pak se ovšem ocitneme ve stavu jisté dezorientace. Oněch problémů dneška (otevřených vesměs i pro zítřek) je nepochybně mnoho. Také pokusů o shrnující formulace (např. vymezení tzv. globálních problémů) nalzáme i přes zdánlivě jasná kritéria více.²

Hra tak po nás vyžaduje výběr. Jinak by hrozilo, že dospějeme jen ke smutným koncům v podobě banálně vágních formulací, k upovídání útěšné filosofii beznaděje, ke kousavému moralizátorství nebo k úniku do iracionality „záračných“ řešení, jak to nacházíme v komiksově inspirovaných projektech Marvel Studios (*Strážci galaxie, Captain Planet* apod.).³ A tedy by hrozilo, že se nakonec utopíme třeba v bezvýhodném *environmentálním žalu* jako soudobé variantě pocitů, které dříve v mlhavějších konturách odrážel výraz *Weltschmerz*.

Pro naše další úvahy o zacílení filosofie tak nyní volíme ve zúženém výběru dvojici otázek (nepochybně však spolu úzce souvisejících):

1. Co lze poznamenat na adresu technologického rozvoje?
2. Dospěla naše civilizace ke kvalitativně nové formě sobeckého speciцизму?

evoluční ontologie (J. Šmajš). Vytvářejí mnohdy jen vlažné reakce; především je však nemůžeme považovat za důsledné rozpracování směrem k autentické podobě etiky, což by bylo ovšem žádoucí. V jisté parafrázi N. Hartmanna lze říci, že etika bez ontologického zakotvení je problematická, a na adresu J. Šmajše zase dodejme, že ontologie bez etiky v posledku postrádá smysl.

- 2 A tak můžeme např. zmíněné globální problémy vymezovat geopoliticky, ekologicky, klimatologicky, ryze antropocentricky i biocentricky atd.
- 3 Zmíněnému „komiksovému“ formátu se značně podobá projekt Jaderného strážcovství (Nuclear Guardianship) Joan Macyové. Šlo o představu jakési expertní sekty (zen buddhistická inspirace), která bude v časovém horizontu tisíciletí bdít nad jadernou bezpečností (např. bude monitorovat úložiště jaderného odpadu). Blíže viz např. <https://www.joannamacy.net/main#articles>.

Technický rozvoj jako výzva, hrozba či východisko

Na úvod pokusu o reflexi této otázky jako jedné z „výzev“ současnosti bychom mohli nabídnout následující poznámku.

Nechceme-li podléhat naivitě pseudo-rousseauovského romantismu ani panice dystopické prognózy, pak bychom zřejmě měli připustit, že technika je jedinou nadějí budoucnosti alespoň v základních existenčních parametrech přijatelné. Existující diskutované varovné teze⁴ totiž vyjadřují přesvědčení, že původní přirozeně vzniklá a zpětnovazebně udržovaná rovnováha fungování přírody (v biosférickém celku i v ekosystémovém detailu) je natolik posunuta a rozhoupána, že se její alespoň minimálně funkční další existence patrně neobejde bez cílených lidských zásahů.⁵ Nejde o „poroučení větru, dešti“,⁶ nejde o to v boji s přírodou zvítězit, jak si představovali nositelé obecně „kolonialistické“ ideologie od počátku průmyslové revoluce přes dobu socialistického budovatelského étosu až po tolik verbálně odmítaný konzumerismus. Jde o to, aby byla příroda ve fungující podobě i nadále udržena. A to navzdory menšinovým zájmům i navzdory prostému tlaku velikosti světové populace.⁷ Tzv. krizi prostředí lze totiž nejobecněji definovat jako stav disproporce mezi možnostmi prostředí a nároky na prostředí kladenými (zdroje, prostor aj.).

V diskusi o technice a technologiích je velmi silně zastoupena názorová hladina, která jádro problému spatřuje v masivní a rychlé proměně reality (pozemské přírody) ve spojitosti s technickým pokrokem. K tomu lze pro zpřesnění poznamenat, že (navzdory obvyklé představě) největší potíže a nejhorší dlouhodobé dopady neplynou z technických havárií. Samozřejmě ani tyto excesy (Černobyl, Bhópál, Fukušima aj.) nelze bagatelizovat.⁸ Ovšem skutečně velké, nadlokální a dlouhodobé environmentální dopady jsou efektem celkově převládajícího úspěšného fungování technologických soustav,

4 Viz např. spor o otázku antropogenních klimatických změn.

5 I toto je jistou výzvou – minimálně výzvou věd k dalšímu zkoumání a ověřování, zda je situace skutečně natolik vážná.

6 Tato vysmívaná pasáž z budovatelské poetiky (*Pisnička mladých budovatelů* – slova Václav Čtvrtek, hudba Alois Palouček, 1955) nabývá nově na aktuální údernosti např. každou zimu na uměle zasněžovaných sjezdovkách.

7 Viz např. problém fragmentace krajiny.

8 Jejich dlouhodobá „stopa“ v naší paměti může přispívat k „heuristice strachu“ (H. Jonas) ve vnímání problémů. Současně však může vyvolávat i hysterickou reakci nepoučeného odmítání technické praxe i opačně zaměřenou „technokratickou“ kritiku, která vykresluje „ekology“ jako manipulativní a o moc usilující skupinu.

kteře víceméně zdařile naplňují požadavky a nároky na ně kladené.⁹ Jde o důsledky takové strukturační, funkčnosti a vývoje technologických soustav, které se nyní ekonomicky vyplácí.¹⁰ Technicko-ekonomický progres stojí stále na tom, že přírodní zdroje jsou k dispozici zdarma – tedy alespoň do té doby, než některé z nich budou učiněny něčím vlastnictvím.¹¹

Od upozornění na negativní dopady techniky na svět následně obvykle směřují úvahy k apelu na potřebu vytvoření konceptu nové odpovědnosti za *naš* svět. A tak např. za lidské hodnoty a jim odpovídající směřování perspektivy civilizačního rozvoje plédoval H. Jonas. Nutností biofilní proměny způsobí přetváření světa pod zorným úhlem zachování biosférické rovnováhy argumentuje J. Šmajš. Oba tyto příklady patří již dnes ke svého druhu klasice. Současně se však v realitě společenské situace ukazuje i to, že k realizaci představ obou autorů je dnes víceméně stejně daleko jako v dobách jejich formování. Jak poznamenal W. Allen – s filosofii je ta potíž, že velmi rychle přestává fungovat po opuštění posluchárny. Jde o onen stálý problém rozdílu mezi etikou a morálkou či rozdílu mezi dnes „zelenou teorií“ a žloutnoucím „stromem života.“ Často tu jde i o otázku sdělitelnosti, srozumitelnosti a následně i přijatelnosti takových výzev a apelů.

V soudobém probíhajícím diskursu o konkrétnějších tématech technického rozvoje můžeme nacházet i pozoruhodné návraty k jinému tradičnímu aspektu úvah o nebezpečí techniky. Oním opětně reflektovaným problémem se stává otázka možných rizik autonomizace vývoje, provozu a samé existence technických struktur.¹²

V původní podobě takto směřovaných úvah o technice můžeme najít především různorodou reflexi dehumanizujícího trendu technologií první fáze expanze kapitalismu. V té době šlo o upozornění na vznik nové formy odčizení v podobě závislosti člověka na stroji v širším rámci formování nové

9 Environmentální nároky nepatří k všeobecně zastávaným prioritám.

10 To se ostatně týká i další aktuální a závažné souvislosti – vojenského využití technologického pokroku. Tuto otázku však zde ponecháme otevřeno.

11 Např. před více než sto lety tak začalo být využíváno atmosférického dusíku k výrobě amoniaku a umělých hnojiv (německý chemik F. Haber). Nebezpečí zprivatizování atmosféry posléze nacházíme jako námět klasické Beljajeovy sci-fi *Prodavač vzduchu* z roku 1929.

12 Je to jiná stránka (mimo zmíněný úhel environmentální) upozornění na problém absence zpětnovazebných mechanismů.

podoby ekonomických a společenských vztahů (Marx).¹³ Následně se otázka autonomizace techniky provázená narůstajícím *pasivním* postavením člověka stala velmi významným filosoficko-etickým tématem např. pro J. Ellula, L. Mumforda, H. Marcuseho, H. Jonase a mnoho jiných autorů. I odvozený motiv vzpoury strojů (K. Čapek, A. Tolstoj, formulace zákonů robotiky atd.) překročil původní hranice pouhé zábavnosti žánru sci-fi.¹⁴

Aktualizovanou podobu kritiky lidské závislosti na technických strukturách představují dnes ony hlasy, které upozorňují na úskalí všestranného masivního zapojování kybernetických soustav do chodu života společnosti i do intimní sféry života individuálního. Řízení letového provozu, telefonická komunikace, home office, ale i „chytré“¹⁵ pračky, telefony, ledničky, automobily, záchody i celé domácnosti jsou běžnou a expandující součástí života velké a vlivné části světové populace dnešní doby. Znamená to nejen až k patologii rostoucí závislost na technologiích, ale také stoupající hlad po energii (a tedy opět permanentně se zvyšující tlak na prostředí). Navíc roste také závislost společnosti na specifické skupině expertů (IT specialisté), která se stává novým rozhodujícím subjektem v mnoha oblastech života společnosti.¹⁶

Člověk se stává v maximalizované míře „uživitelem“. Znamená to však současně, že se víceméně dobrovolně vzdáváme části svých svobod (včetně svobody rozhodování) výměnou za poněkud pofiderní pohodlí či bezpečí, takřka jako by šlo o novou formu společenské smlouvy. Průvodním rysem je postupná ztráta kontaktu s realitou, slepota vůči světu mimo monitor či displej.¹⁷ Virtuální realita podle názoru psychologů a sociologů potlačuje i možnost a schopnost prožití autentických mezilidských vztahů (včetně potíží s identitou). Ztrácí se tak i možnost autenticky prožít zkušenost krize prostředí v jejích konkrétních místních projevech. Vnímání zprostředkované na dálku posiluje pocity bezmocnosti.

13 Tato forma obratu vztahu mezi člověkem a pracovním prostředkem je typická pro „století páry“ a původní podobu továrny s centrálním pohonem a transmisními rozvody; modernější modifikaci představují montážní linky (od Forda po současnost).

14 Zde můžeme upozornit mj. na mrazivou vizi povídky J. Williamsona *S rukama v klíně* (1947, č. 1988). Autor popisuje, jak v důsledně robotizované společnosti je z údajně bezpečnostních důvodů lidem zapovězena jakákoliv praktická činnost.

15 Kdysi se v žertu užívalo slovní spojení, že je někdo „chytrý jako rádio“. Dnes přestává být tato ironie srozumitelným vtipem.

16 V nadsázce by se dalo jejich postavení srovnat se středověkou pozicí církve.

17 V místě přírodní či historické památky potkáváme lidi, kteří zakopávají o kořeny či schody, protože si vše raději prohlížejí na svém chytrém mobilu.

Proto stojí pro filosofii a etiku v souvislosti s konkretizací představ možných scénářů rozvoje tzv. umělé inteligence na pořadu dne především otázka *hodnot*. Jako příklad diskursu k této věci můžeme nabídnout porovnání pohledu dvou našich autorů. Jistou dějinně optimistickou bagatelizací obav z hypertrofie technického rozvoje se vyznačuje pohled I. M. Havla, nesdílejícího obav z možné „vzpourey“ uměle vytvořené tzv. superinteligence:

Myslím, že nastane ohromný pokrok v konkrétních, řekněme užitečných směrech. O to se ty firmy postarají, avšak nějak se mi nechce věřit, že jim půjde o rozvoj zcela obecné umělé inteligence.¹⁸

V dnešní době a pod zorným úhlem rychlosti technologického progresu je zřejmě již takový názor obtížně udržitelný. Ostatně už v dřívějších dobách byla optimistická argumentace velmi problematická jak z důvodu značné ideologizace, tak i v obecnějším smyslu.¹⁹ Navíc je zde otázka hodnot zcela odsunuta stranou. K intenzivnějšímu zamyšlení proto vedou poznámky J. Romportla. Tento autor totiž upozorňuje, že je třeba počítat nejen s rozvojem oněch podob umělé inteligence, které se zabývají strojovou „realizací specifických a poměrně úzce vymezených lidských kognitivních funkcí a schopností...“²⁰ To jsou ony „chytré technologie“ (tzv. úzká umělá inteligence, *artificial narrow intelligence* – ANI). Mimo to se však rozvíjí tzv. umělá inteligence obecná (*artificial general intelligence* – AGI), která „míří ke strojové realizaci lidského myšlení a inteligence v celé jejich komplexnosti“.²¹ Autor k tomu následně dodává:

Stěžejní otázka tedy zní: Jak máme navrhnout a naprogramovat hlavní cíl pro AGI? Odpověď neznáme. [...] problémem je zajistit, aby byl hodnotový systém, který si AGI bude v honbě za svým hlavním cílem vytvářet spolu s kognicí a schopností vybírat instrumentální cíle, v souladu s hodnotami lidstva. Jinými slovy: nevíme, jestli pro danou funkci nakonec vznikne přátelská, nebo nepřátelská AGI. [...] Je tedy velice důležité, aby se výzkum AI nadále zaměřil primárně na tento problém uspořádání hodnot. Bylo by totiž obrovským hazardem vytvo-

18 KUČERA, Š. Jen další konec..., s. 14.

19 Např. v roce 1965 psal S. Ulam o tom, že člověk nikdy nebude úplně znát sám sebe, a proto nehrozí, že by zkonstruoval stroj dokonalejší, než je člověk sám. (ULAM, S. La machine..., s. 41).

20 ROMPORTL, J. Superintelligence..., s. 19.

21 Tamtéž.

řit funkční AGI dříve, než si budeme jisti, že u ní umíme uspořádat hodnoty žádoucím způsobem.²²

U otázky hodnot si v kontextech vizí budoucnosti můžeme povšimnout i dalšího aspektu, který stojí poněkud stranou pozornosti. Kritické názory o technickém vývoji a jeho hrozbách pro svět (přírodu i člověka) vesměs stojí na tom, že stále dokonalejší technologie se budou také stále více odlidšřovat. Ovšem již na konci 20. let minulého století se objevila i poněkud jiná úvaha o riziku budoucnosti. B. Russel v roce 1928²³ formuloval skeptickou vizi, opírající se o kritiku úzce prakticistního aplikačního pojetí vědy a útlumu primárního výzkumu:

Jestliže však instrumentální teorie vědění zvítězí a teoretické otázky budou odsunuty stranou jako pouhé scholastické problémy, inspirace k fundamentálním objevům zanikne.²⁴

Další závažnou hrozbou je podle Russella i možný postupný úpadek mentálních schopností lidstva:

Zatím třeba očekávati, aspoň pro další století, že každá generace bude přirozeně hloupější než ta, která ji předcházela.²⁵

Podle Russella tak v budoucnu může hrozit, že nebude dostatek kvalifikovaných odborníků pro udržení chodu složitých technologických struktur. Hrozí, že

[...] postupně nebudeme s to rozvíjeti z vědy to, co nyní máme [...] potom nastane postupující úpadek, až konečně mrakodrapy budou něčím tak divným, jako jsou nyní ruiny Mayů v Yucatanu.²⁶

22 Tamtéž. Ovšem požadavek „uspořádat hodnoty žádoucím způsobem“ je rozhodně tvrdým (ne-li neřešitelným) oříškem.

23 Mimo původního vydání zde využíváme i českou edici sborníku z roku 1933.

24 RUSSELL, B. Věda..., s. 83.

25 Tamtéž.

26 Tamtéž, s. 84.

Obdobně se B. Russell vyjádřil i v o něco starším textu, kde píše:

Kdyby měl kolektivní intelekt lidstva degenerovat, pak by onen druh techniky i každodenní život, který věda produkovala, se vši pravděpodobností nicméně přeživaly po mnohé generace. Nepřežily by však navždy, protože by se nedaly rekonstruovat, kdyby byly nějakou pohromou vážněji ohroženy.²⁷

V tomto případě tedy nejde o varování před ohrožením lidstva samotnou až příliš rozvinutou technikou. V Russellově skepsi nacházíme upozornění na riziko postupného úpadku techniky v důsledku neschopnosti dlouhodobě udržovat komplikované technologické struktury, na nichž přitom plně závisí chod společnosti.²⁸

I když nemusíme sdílet jisté elitářství a eugenickou dimenzi Russelova pohledu, přece může zmíněná hrozba nabývat určité aktuálnosti. Máme tím na mysli ztrácející se schopnost celostního porozumění v důsledku stále silněji se prosazující tendence expertizace. Důsledkem pak může být i neschopnost poradit si reálně s problémem, který se nachází za (či nad, nebo naopak pod) horizontem dosahu expertních kompetencí. Jako jednoduchý příklad uveďme již dnes častou situaci, kdy IT specialista sice není s to porozumět „laickým“ nárokům uživatele, nabízí (či vnucuje) mu však více či méně redundantní stále nové funkce zařízení.

Dalším konkrétním projevem tohoto problému je také to, že stroje se již v pravém slova smyslu neopravují. Místo opravy se pouze vymění blok součástí, což v posledku nevyžaduje porozumění konstrukci ani funkci zařízení (a úroveň manuální zručnosti se také snižuje;²⁹ o environmentální zátěži ani netřeba hovořit).

27 RUSSELL, B. *Is science...*, s. 179.

28 I tyto zřetelně neomalthusiánsky inspirované úvahy o údajném postupujícím úpadku lidské inteligence (v důsledku populační expanze) nalezy svoji reflexi v oblasti sci-fi. Jako příklad z padesátých let minulého století uveďme humornou povídku C. M. Kornblutha *Malá černá brašna* (1950, česky 2014), kde nacházíme i tento obraz budoucí vzdělanosti: „Fetiš vysokoškolského vzdělávání vytvářel po dvacáté generaci podivné avatary: ‚střední školy‘, kde ani jeden ze studentů nedokázal přečíst slova sestávající ze tří slabik; ‚univerzity‘, kde tituly jako ‚bakalář psaní na stroji‘, ‚magistr těsnopisu‘ a ‚doktor filozofie (kartotéční evidence)‘ byly udělovány s tradiční okázalostí.“ (KORNBLUTH, C. M. *Malá černá...*, s. 11). Od téhož autora ovšem pochází i děsivější novela *Pochod moronů*. Z novější obdobně tematizované produkce stojí za připomenutí např. filmová groteska *Idiocracy* (2006).

29 V současnosti už nalezneme upozornění právě na tento problém i v souvislosti s přípravou mediků – viz např. <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/mobily-a-pocitace-prinasi-generaci-nesikovnych-chirurgu-obav/r~08ef895c471d11e9ab10ac1f6b220ee8/>.

Obecněji bychom mohli tedy uvažovat o již zmíněné ztrátě porozumění celku světa a života i situačním kontextům. A v důsledku pak o ztrátě sounáležitosti se světem i sounáležitosti s ostatními lidmi. Jako by hrozbou budoucího stavu technizované společnosti bylo nastolení jakéhosi sociálního „autismu“.

I toto jsou nesporně problémy hodné pozornosti filosofů. Je však otázkou, zda např. fenomenologie (dříve právě na tyto ztráty sounáležitosti kriticky upozorňující) by byla s to nabídnout konkrétnější a srozumitelnější formule i co do nástinu cest a východisek z této situace. Opět zde narážíme na podstatný problém srozumitelnosti filosofického sdělení. A tedy se zde setkáváme s jistou *výzvou*, netýkající se ostatně jen filosofie, ale jakékoliv oblasti teoretického myšlení. Tato výzva není jednoduše zvládnutelná simplifikací či přímo primitivizací jejich sdělení. Tu by šlo jen o tvorbu nanejvýš jakýchsi prakticky účinných „nástrojů“ (resp. návodů) pro konání omezců, kteří nepotřebují rozumět – v duchu Klímova: „Ty nemluv, lébrž dělej!“ A takový přístup (tvorba příkazů a z nich sestávajících „kodexů“) je doménou demagogů a ideologů, ne však filosofů a vědců.

Problém „nového sobectví“ a další rozměr nacionalismu

Odkaz na axiologickou hladinu diskursu o otázkách technického pokroku i o problémech environmentálních nás může také nasměrovat ke stručnému nástinu některých aspektů druhého z našich vytyčených témat – k námětu, který lze pracovně pojmenovat „nové sobectví“.

V souvislosti s kritikou antropocentrismu disponuje tradiční slovník environmentální filosofie a etiky také výrazem „lidský šovinismus“. Má být shrnujícím kritickým postižením hodnotového zakotvení historicky převažujícího problematického poměru lidstva ke světu přírody (konkrétnějším projevem je tzv. *specieicismus*).³⁰

Tento rozměr úvah o kořenech a příčinách *problému prostředí* lze považovat současně i za jistý příspěvek k debatě o možnostech a mezích toho, co je

30 Autorem tohoto termínu je britský psycholog a obhájce práv zvířat R. Ryder. Termín označuje druhovou nadřazenost – preferenci podle kritéria příslušnosti k určitému biologickému druhu. Jde tedy o analogii rasismu ve vztahu ke zvířatům. Problémem lidského šovinismu se zabývají např. R. Routley, B. Norton nebo P. Singer aj. V kontextech soudobého experimentálního výzkumu viz také JEMELKA, P. – GLUCHMAN, M. *Anthropomorphism as a methodological problem of animal ethics...*

značně vágně nazýváno *lidskou přirozeností*.³¹ Jde tedy (jako z poněkud jiného úhlu např. i v případě Šmajsovy evoluční ontologie, která se zabývá *přirozeností kultury*) o otázku, zda a nakolik jsou naše sebe-vnímání i naše ke světu se obracející praxe závislé na nepřekonatelných evolučně vytvořených imperativech naší druhové charakteristiky. K tomu se následně váže i otázka, zda je možné tyto limity přece jen nějak měnit, kultivovat a orientovat pozitivním (vůči světu přírody méně agresivním) směrem. Tyto otázky zde nyní nechceme a nemůžeme řešit. Spíše se v jejich kontextu míníme pokusit poukázat na možnou probíhající proměnu či posun v oblasti ideologické. I to totiž lze opět považovat za svého druhu výzvu, otevírající se naléhavě před filosofií a etikou.

V současné době jsme permanentně konfrontováni s projevy narůstajícího nacionalismu na lokální i globální úrovni. Tzv. *přirozený patriotismus* už nepatří jen do tradiční pojmové výbavy politické pravice,³² ale setkáme se s ním např. i v představě tzv. *konzervativního socialismu* (původně G. Orwell, dnes J.-C. Michéa a u nás P. Drulák a J. Keller).

Kritická reakce na tento projekt je výstižně shrnuta následovně:

Konzervatismus klade proti liberální a socialistické myšlenke rovnosti myšlenku nerovnosti – schvaluje existující hierarchickou sociální strukturu jako „přirozenou“. Odvěký řád kosmu a lidské přirozenosti podle něj přisuzuje určitým kategoriím lidí podřízené místo, s nímž se mají smířit – ať se jedná o chudé a vykořisťované v rámci kapitalistického hospodářství, ženy v patriarchálních rodinách, gaye a lesby ve většinově heterosexuálních společnostech nebo etnické či kulturní menšiny ve státech ovládaných národními většinami. Neumíme si proto představit „konzervativní socialismus“ jinak než jako oxymóron: hierarchie předpokládaná adjektivem *konzervativní* se vylučuje s rovností předpokládanou substantivem *socialismus*.³³

Vlnu zesilujícího nacionalismu lze považovat za projev jistého nadindividuálního „sobectví“ s více či méně agresivní potencí.³⁴ V kontextu našich úvah

31 Odkazy na lidskou přirozenost patří k časté výbavě ideologické argumentace.

32 Nacionalistický trend můžeme nacházet i v praktických politických rozhodnutích naší tzv. komunistické strany, i když ideu proletářského internacionalismu tento politický subjekt podle svých vyjádření neopustil.

33 BARŠA, P. – SLAČÁLEK, O. *Nový internacionalismus...*, s. 16.

34 Patří sem např. také projevy tzv. předsudečného násilí. „Takto označujeme násilí motivované předsudky. Násilí motivované předsudky útočnicka vůči skupině, kterou v očích útočnicka

o problémech prostředí můžeme následně upozornit na pozoruhodný ideologický posun. Ve starším modu pravicově orientované argumentace jsme se často mohli setkat s odmítáním reálné existence environmentálních problémů. S tím se pojilo zmíněné obviňování tzv. ekologických aktivistů z touhy po uchopení moci cestou klamání a zastrašování veřejnosti. Tyto názory (viz např. diskuse o klimatických změnách) přetrvávají v jisté části politického a ideologického spektra dále. Současně se však můžeme na jeho „pravé straně“ nově setkat i s variantou, která reálnost a závažnost environmentálních problémů uznává a snaží se tato témata zakomponovat do politického programu. Může to totiž pomoci oslovit případné další voliče – tedy i ty, kteří se o environmentální problémy zajímají, levicový (či pseudolevicový) formát je však pro ně nepřijatelný.

V čem však tedy spatřovat problém? Nejde v posledku o pozitivní obrat, o jakési prozření či zmoudření „technokratů“? Odpověď na tuto otázku může přinést jedině budoucnost, která ukáže, zda lze reálně počítat s korekcemi původně tržní vize v praktické podobě. Ovšem určitá problematičnost tohoto posunu se vyjevuje již nyní. Jde o to, že i environmentální témata byla včleněna do trendu posilování nacionalistických tendencí. Mohli bychom zde snad použít příměr k mentalitě chataře či zahrádkáře. Svůj pozemek pečlivě obhospodařuje a uklízí, odpadky však vrší za plotem a žumpu vypouští tajně do přehrady. Tato mentalita se vyznačuje bezohledností vůči sousedům – s argumentem, že oni to tak dělají či mohou dělat také. Přeneseno na úroveň státu to znamená realizaci přímého vývozu problémů³⁵ za hranice (export odpadů, přesun problematických technologických celků, přeshraniční tok škodlivin v atmosféře či vodě atd.). „Ekologický nacionalismus“ tak můžeme považovat za další rozvinutí sobectví a bezohlednosti:

[...] to vše tu neexistuje vně otázky sociální spravedlnosti, ale představuje její součást. Co je spravedlivého na tom, když se šťastněji položené státy uzavrou za své

reprezentuje napadený (např. Romové, homosexuálové, osoby bez přístřeší a podobně). Nemusí se jednat jen o útok ve formě fyzického násilí. Předsudečné násilí může mít i podobu psychického nátlaku, verbálních útoků nebo útoků na majetek. Verbální napadání se v současnosti děje často v prostředí internetu. [...] Toto násilí se objevuje jako: verbální násilí, obtěžování, zastrašování, nátlak, psychické násilí, sexuální násilí, fyzické násilí, kyberšikana, teroristické útoky.“ (KALIBOVÁ, K. – HOUŽVOVÁ, M. – KAŇOVSKÁ, E. *Předsudečné trestné činy...*, s. 5–7).

35 Neznamená to však, že by tím byly odstraněny „domácí“ negativní dopady na prostředí.

hranice a budou pokračovat v životním stylu, který ničí přírodu a ovlivňuje ekosystémy jinde?³⁶

Je tedy otázkou hodnou pozornosti, zda jsme oprávněni uvažovat o „ekologické“ dimenzi soudobých nacionalistických tendencí jako o specifickém problému formování, fungování a působnosti ideologie.

Filosofie se může a má pokoušet ovlivňovat přístup člověka ke světu i k sobě samému (jako součástí světa). Proklamace, apely a výzvy sice mohou být nástrojem takového ovlivňování, ovšem obvykle za cenu proměny ve zjednodušený formát ideologie. Má-li ještě dnes mít filosofie svůj vlastní autentický smysl, pak by její úsilí mělo směřovat ke schopnosti vnímání nesa-mozřejmosti a křehkosti života (nejen lidského). Potom ovšem je její nejdůležitější rolí udržovat a kultivovat lidskou schopnost myslet. Výzvy světa pak dokážeme vnímat i bez cizí nápovědy. B. Russell to formuloval v této podobě:

Lék netkví v něčem heroicky převratném, ale v úsilí jedinců o rozumnější a vyrovnanější pojetí našich vztahů vůči našim sousedům a světu.³⁷

Douška osobní, tedy neobjektivní

Weltschmerz má archaický český ekvivalent – světobol. Jak stárnu, stále více mám pocit, že tento pocit chápu. Netýká se však jen onoho přetavení do takzvaného environmentálního žalu, kterému zatím sám nepodléhám a snažím se čelit pesimismu skepsí. Jde ale i o směřování naší filosofie. Mám stále silnější dojem, že v touze po světovosti nějak zapomíná právě na svět a na to, že i my a naše historie jsme jeho součástí. Tedy na to, co nás bezelstně učil třeba Jiří Gabriel.

Seznam použitých zdrojů

BARŠA, Pavel – SLAČÁLEK, Ondřej. Nový internacionalismus. Polemika s Drulákovým „konzervativním socialismem“. *Salon Práva*, 14. 5. 2020, s. 16.
BELJAJEV, Alexandr Romanovič. *Prodavač vzduchu*. Praha: Naše vojsko 1989.

36 BARŠA, P. – SLAČÁLEK, O. Nový internacionalismus..., s. 16.

37 RUSSELL, B. Mohou být lidé..., s. 244.

- HELLER, Jakub – HOTOVÁ, Tereza. Máme tu generaci nešikovných chirurgů, říká přednosta z VFN. Viní mobily a počítače. *Aktuálně.cz*. 19. 3. 2019 [on-line, cit. 11. 2. 2021]. Dostupné z <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/mobily-a-pocitace-prinasi-generaci-nesikovnych-chirurgu-obav/r~08ef895c471d11e9ab10ac1f6b220ee8/>>.
- JEMELKA, Petr – GLUCHMAN, Martin. Anthropomorphism as a methodological problem of animal ethics (in the memory of Sir Patrick Bateson). *Ethics and Bioethics (in Central Europe)*. 2017, 7(3–4), s. 169–176.
- KALIBOVÁ, Klára – HOUŽVOVÁ, Martina – KAŇOVSKÁ, Ester. *Předsudečné trestné činy. Příručka pro soudce a státní zástupce*. Praha: In IUSTITIA o.p.s. 2017.
- KORNBLUTH, Cyril M. *Malá černá brašna*. Hrušovany u Brna: Nakladatelství U verky 2014.
- KORNBLUTH, Cyril M. The Marching Morons. *Galaxy Science Fiction*. 1951, 2(1) s. 128–163.
- KUČERA, Štěpán. Jen další „konec světa.“ Ivan M. Havel o strachu z nástupu superinteligence. *Salon Práva*, 13. 9. 2018, s. 14.
- ROMPORTL, Jan. Superinteligence podle Jana Romportla I: Scénář vzniku. *Salon Práva*, 11. 10. 2018, s. 19.
- RUSSELL, Bertrand. Is Science Superstitious? *The Dial*. 1926, 81, s. 179–186.
- RUSSELL, Bertrand. Science. In BEARD, Charles Austin (ed.). *Whither Mankind – a Panorama of Modern Civilisation*. N. York; London; Toronto: Longmans, Green and Co. 1928, s. 63–82.
- RUSSELL, Bertrand. Věda a strojová civilisace. In BEARD, Charles Austin (ed.). *Budoucnost strojové civilisace*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství 1933, s. 67–85.
- RUSSELL, Bertrand. Mohou být lidé rozumní? In RUSSELL, Bertrand: *Logika, věda, filozofie, společnost*. Přeložil Karel Berka. Praha: Svoboda 1993, s. 238–244. Edice Filozofie a současnost.
- ULAM, Stanislaw. La machine créatrice? In CAILLOIS, Roger aj. *Le robot, la bête et l'homme (Textes des conférences et des entretiens organisés par les rencontres internationales de Genève 1965. Histoire et société d'aujourd'hui)*. Neuchâtel: Editions de la Baconnière 1965, s. 31–42.
- WILLIAMSON, Jack. S rukama v klíně. In ŽELEZNÝ, Ivo (ed.). *Roboti a androidi*. Praha: Svoboda 1988, s. 352–394.

Prof. PhDr. Petr Jemelka, Dr.

Katedra občanské výchovy PdF MU Brno, Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita
Poříčí 31, 603 00 Brno, Česká republika
Tel. 00420 721 158 867
1178@mail.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

